

— Bez státní příslušnosti (téměř) až do konce života

Zvláštní úpravy práva na získání státního občanství pro „Romy“ („Cikány“)¹

Úvodem

Národní cítění a státní uvědomělost, jež během 19. století zesílily i v rakousko-uherské monarchii, byly provázeny vymezováním se vůči kočovným skupinám obyvatelstva a jejich vyloučením ze společnosti. Jednou ze skupin, které byly takto vystaveny „zvláštnímu zacházení“, byli Romové. Celou řadou jednotlivých zákonů byli definováni jako lidé „bez příslušnosti“ a z úřední moci se stali cizinci bez vlasti a bez jakýchkoli práv. Po vzniku Rakouské republiky byla (rakouským) „cikánům“ spolkovou ústavou, platnou od roku 1920, „přislíbena“ rovná příležitost při získání občanství. Toto písemně ustanovené zrovnoprávnění *de jure* se však ve skutečnosti dotklo pouze malé části již usedlých burgenlandských Romů, a to navíc jen krátkodobě. Takzvaní „kočovní cikáni“ byli i nadále považováni za „cizince či osoby bez státní příslušnosti“.

Zmíněnému „zvláštnímu zacházení“ nahrávaly životní poměry a každodenní sociokulturní jednání Romů (Sintů a Romů). Ti se totiž řídili svým specifickým společenským řádem, zahrnujícím vlastní právní a normativní systém včetně pravidel pro výběr jmen a uzavírání sňatků. Zároveň či možná v důsledku pohrdání a stigmatizace „hostitelskou společností“ ignorovali „Cikáni“ (zvláště skupiny Sintů, Lovárů a Kalderašů) „pravidla majoritní společnosti“. Přijetí majoritní společnosti a integrace do ní se proto z Romů snažil dosáhnout jen málokdo a jen omezeně. Osobní identita Romů se tak utvářela ve vlastní společnosti velkých rodinných svazků a skrze užívání zvláštních jmen (přezdívek). Úředně evidované jméno (křestní jméno a příjmení) mělo pro daného Roma jen malý význam a v průběhu života mohlo být případně (i ví-

1 Termín „Cikáni“, pohrdavé označení ze strany Neromů, má širší konotace než označení, která používají Romové sami mezi sebou. Vysvětlení vyplývá z textu samotného. Označení „Romové“, resp. „Romové/Sintové“ je zde užito jak pro celou skupinu, tak také pro všechny jednotlivé subetnické „skupiny“, které se v Rakousku dělí takto (řazeno dle početního zastoupení): Romové (Romové z Burgenlandu) a Sintové, dále především Lovárové a Kalderaši.

cekrát) změněno. Vzájemné překrývání jednotlivých společenských a právních systémů vedlo k poměrně „nedbalému“ počínání si s nadřazenými státními pravidly, za což však Romové a Sintové drazé zaplatili. Socializace ve vlastním systému podporovala vyčlenění jak ze strany majoritní společnosti, tak ze strany samotných Romů. Nízká úroveň gramotnosti tehdejšího romského společenství celkové situaci nijak nepřidala.

Případ Rosy W. a její rodiny poslouží jako příklad strategie rakouského státu směřující k odpírání občanských práv některým skupinám obyvatel. Jakkoliv je příběh paní W. třeba vnímat individuálně, reprezentuje tato rakouská Sintka zároveň i celou skupinu obyvatel Rakouska, které jsou upřena jejich občanská práva. Její snaha dosáhnout alespoň ve stáří lepšího postavení (ve formě skromného zajištění) názorně odhaluje způsoby, jakými tyto mechanismy diskriminace v praxi fungují, a to i v demokratických, „moderních“ podmínkách.

Ačkoliv od konce druhé světové války a ukončení nacistického barbarství uplynulo již 45 let, Romům, kteří byli v tomto období rasově pronásledováni a kategorizováni jako „Cikáni“, se stále ještě nepodařilo dosáhnout osvobozujícího rovnoprávného postavení, natož pak plné integrace do majoritní společnosti. Na této skutečnosti nezměnil skoro nic ani rok 1988, „zasvěcený“ připomínce obětí nacistického bezpráví. K vyrovnání po staletí utvářeného dluhu – totiž společenského vyčleňování jedné rakouské menšiny, způsobeného předsudky, xenofobií a nenávisť vůči všemu cizímu, končícího ve vyhraněném období dokonce i smrtelnými oběťmi – nepřispěly ani početné úpravy zákonů, týkající se péče o oběti nacismu („odškodnění za nacistické zločiny“), ani projevy dobré vůle ze strany předsudky nezatížených příslušníků „byrokracie“, kteří již sami byli – ať osobně či skrze rodinné vztahy – nacismem ovlivněni jen málo.

Ve svém příspěvku budu sledovat zmíněné vývojové tendence, přičemž se zaměřím na období druhé Rakouské republiky.² Obzvláště mi půjde o návaznost na tradice, která umožnila odepírat romským žadatelům nejen udělení rakouské státní příslušnosti, ale i status obětí nacismu, a to až do současnosti. Je přitom důležité pečlivě roztřídit celý svazek motivů, které k takovému chování vedou, a podrobně specifikovat všechny jeho důvody. Jako červená nit se mou prací prolíná hlavní teze, že při konstruování této kategorie cizinců – a tím pádem i jejich právního a sociálního znevýhodnění – sehrály svou roli jak (iracionální) xenofobní postoje, tak také (zjevné) ekonomické zájmy.

2 První Rakouská republika vznikla v prosinci 1919 v důsledku rozpadu Rakousko-uherské monarchie po první světové válce. Zanikla v březnu 1938 Anshlussem – připojením Rakouska k Německé říši. Po skončení druhé světové války Rakousko vyhlásilo nezávislost, a to v červenci 1945, jako poražený stát však bylo obsazeno vítěznými spojenci a rozděleno do čtyř okupačních zón. Spojenci ze země odešli v roce 1955, kdy došlo i k obnovení rakouské suverenity. Termín druhá Rakouská republika se vztahuje k existenci Rakouska po roce 1945 – pozn. red.

Úvod k „nepochopitelnému příběhu“ Rosy W.

„Tímto žádám z důvodu odstranění tvrdosti zákona o poskytnutí dávek na výživu a zároveň prosím, aby byl můj případ opět předložen k posouzení komisi pro péči o oběti nacismu.

V letech 1939 až 1945 jsem – ještě jako mladistvá – byla vězněna v nacistickém cikánském táboře v Salcburku-Maxglanu, v ženském koncentračním táboře v Ravensbrücku a ještě později v koncentračním táboře v Bergen-Belsenu. Díky různým předchozím trestům jsem do dnešního dne nedostala za své věznění žádné odškodnění.

Kromě toho nemám rakouskou státní příslušnost, a to i přesto, že jsem se narodila v Königs-wiesenu v Horních Rakousích a moji rodiče žili celý život převážně v Rakousku. Souvisí to s naším dřívějším „cikánským“ životem.

Se zřetelem na utrpení, kterým jsem za nacismu prošla (věznění, nemoci, vyvraždění celé mé rodiny), vás žádám, aby mi byly alespoň v rámci odstranění tvrdosti zákona přiznány dávky na výživu. [...]

S úctou, Rosa W.³

Tato žádost o důchod, kterou paní W. podala 2. února 1990 na Rakouském spolkovém ministerstvu práce a sociálních věcí, byla 31. července 1990 rozhodnutím Rakouské republiky zamítnuta:

„Vaše žádost ze dne 2. února 1990 o udělení dávky na výživu podle § 15. odst. 7 zákona o péči o oběti nacismu prostřednictvím finančního vyrovnání v případě tvrdosti zákona podle § 15 a zákona o péči o oběti nacismu byla po konzultaci komise pro péči o oběti nacismu (§ 17 zákona o péči o oběti nacismu) zamítnuta.“

Odůvodnění:

Jestliže lze v souladu s nařízeními vyplývajícími ze zákona o péči o oběti nacismu vyvodit zvláštní závažnost případu, může Ministerstvo práce a sociálních věcí podle § 15a zákona o péči o oběti nacismu po vyjádření komise pro péči o oběti nacismu... přiznat vyrovnání z důvodu odstranění tvrdosti zákona. Zákonem vyžadovaná závažnost případu musí být podložena fakty a okolnostmi daného případu. Podle § 15 odst. 7 zákona o péči o oběti nacismu má žadatel nárok na důchod [...] a zdravotní péči [...] i tehdy, pokud nemá nárok na vystavení úředního osvědčení výhradně kvůli odsouzení trestním soudem ve smyslu 2. odst., anebo pro odsouzení podle odst.

3 Dopis Rosy W. Ministerstvu práce a sociálních věcí, Vídeň, 2.2.1990 (kopie ve vlastnictví autorky).

3 a 4 nároku na vystavení pozbyl, resp. mu byl tento nárok podle odst. 5 odepřen a tím i zabaveno úřední osvědčení.

Z provedeného šetření vyplývá, že jste byla trestním soudem vícekrát odsouzena ve smyslu § 15 odst. 2 zákona o péči o oběti nacismu, což ovšem udělení podpory dle § 15 odst. 7 zákona o péči o oběti nacismu samo o sobě ještě nevylučuje.

Bylo však zjištěno, že toho času nemáte rakouskou státní příslušnost, a že jste občankou Rakouské spolkové republiky nebyla ani ke dni 13.3.1938. Trvalé bydliště na území Rakouské republiky před 13.3.1938 po dobu delší deseti let sice uvádíte, avšak toto tvrzení jste nijak nedoložila. Dále nelze z předložených dokladů zjistit přesná data Vašeho věznění v koncentračním táboře.

Absence těchto v normách přesně stanovených předpokladů k uplatnění nároku ovšem ve smyslu § 15a zákona o péči o oběti nacismu nepředstavuje zvláštní tvrdost.

[...]

*Proti tomuto rozhodnutí není přípustný žádný opravný prostředek.*⁴

Zvláštní znamení: „Cikánka“, přežila koncentrační tábor, obchodnice

Příběh Rosy W. se „odehrává“ v Rakousku ve 20. století. Bylo možné jej rekonstruovat na základě písemných a ústních pramenů. Své vlastní zážitky i tradovanou historii své rodiny popisovala paní Rosa W. opakovaně především v posledních letech – v době popularizace metody „oral history“. Postupem času však za sebe dnes už 75letá paní W. nechávala čím dál častěji mluvit svou angažovanou dceru, která si také vzala na starost vést za matku i za celou svou rodinu veškeré jednání s úřady a „papírování“.⁵

Rodiče paní Rosy W. žili a podobně jako většina kočujících Sintů před rokem 1938 cestovali, v jejich případě po jižním Německu a Rakousku. Neměli ani německou ani rakouskou státní příslušnost. Po návratu z koncentračního tábora žila paní W. převážně v Rakousku (v Dolních a Horních Rakousích). Až do nedávné minulosti (do roku 1992) nemohla uplatňovat nárok na kompenzaci za dobu strávenou uvězněním v táborech, za vytrpěné příkoří a za ztrátu rodiny, a to ani v Německu ani v Rakousku. Skutečnost, že se narodila v Rakousku a že zde strávila celý svůj život, i když z pohledu úřadů zůstávala osobou bez státní příslušnosti, se v roce 1990 ostatním (pravým?) Rakušanům nejevila jako hodná „zvláštního zřetele“.

4 Úřední rozhodnutí ze dne 31. července 1990 (kopie, originál ve vlastnictví žadatelky).

5 Různá interview s matkou i dcerou (neformální rozhovory a magnetofonové záznamy interview) z časového období 1988-1999.

Čeho se Rosa W. a ostatní příslušníci národnostní (etnické) menšiny Romů (Romů a Sintů) – která jako taková nebyla až do prosince 1993 vůbec uznávána – dopustili, že jim demokratické Rakousko upřelo „stejná práva“ a zamítlo nároky, které tak „obtěžně získali“? V nedávné minulosti byli úředníci ochotni při nepříliš závažných deliktech (drobné kriminalitě, majetkově trestných činech atd.) přimhouřit oči a poskytnout i dříve trestaným osobám skromné dávky na výživu. Dělo se tak i přesto, že do leckteré úřadovny a leckterého společenského prostředí se do té doby ještě nedonesla informace o tom, že vytlačování takzvaných „Cikánů“ na okraj společnosti, do šedých zón ekonomiky a zločineckého prostředí, je v mnoha případech třeba chápat jako neodvratný následek vývoje jejich postavení v Rakousku po roce 1945. Ten pak vyplýval ze skutečnosti, že malé skupině lidí, která „cikánský“ holocaust přežila, byl ze strany státu i společnosti značně (a částečně systematicky) znesnadňován život.

Část Romů (a především Sintů) se musela vypořádat s problematickým dědictvím 19. století, kdy neměli žádnou státní příslušnost. „Mnoho z nich se v Rakousku narodilo a také tam – až na dobu strávenou v koncentračních táborech – nepřetržitě žilo, přesto se jim nikdy nedostalo základních práv ve smyslu úmluvy pro ochranu lidských práv a základních svobod“ (Spolková sbírka zákonů č. 210/1958 Sb.). Nikdy jim nebylo dopřáno vést nerušený soukromý a rodinný život a od samotného narození s nimi bylo zacházeno ponižujícím způsobem. Článkem 2 rakouské Ústavy z roku 1867 (před zákonem jsou si všichni občané rovni), která navazovala na zákon o právu na vlast z roku 1863, byli coby příslušníci cikánského národa vyloučeni z pospolitosti, v níž platil princip rovnosti – „před zákonem jsou si všichni občané rovni!“. Rovněž byli vyloučeni z práva na ochranu menšin, které zaručovala Saint-Germainská smlouva (článek 62) z roku 1919.⁶

Jakožto lidé bez vlasti a státní příslušnosti mohli být vlastně Romové rádi, že se vůči nim již alespoň neuplatňovala starší opatření – a sice jejich vyhošťování a pronásledování coby „cizích Cikánů“. I na to však v nové, druhé Rakouské republice došlo, konkrétně v roce 1948! V mezidobí, za posledních zhruba deset let, vzrostla „tolerance“ a ochota společnosti Romy uznávat, což je dáno jednak generační výměnou, a dále také jistou očistou smýšlení. Jedna (zdánlivě) nepřekonatelná překážka však zůstala. Není-li člověk držitelem státního občanství, statusu s dalekosáhlými důsledky, a získá tak tento atribut odlišnosti, nemůže (nebo nesmí?) být rovnoprávným s ostatními občany.

Ještě než se začneme věnovat analýze vzniku (bez)právního statusu Romů, coby občanů bez státní příslušnosti, tedy dědictví, kterého se nebylo možné zbavit vůbec anebo jenom velice obtížně, podívejme se na životní příběh Rosy W. po „osvobození“. V prvních poválečných

6 Žádost o udělení milosti pro paní Rosu W., sepsaná panem dr. Klausem Sypalem, Vídeň, 14.3.1990.

letech se jí nedařilo špatně. Poválečný chaos poskytoval prostor i leckterému outsiderovi. Do života poté – po koncentračních táborech, po prožitém utrpení a následných traumatech – pronikaly paprsky svobody a tu a tam se pro tyto vyhublé lidi, kteří unikli téměř jisté smrti, pro tyto muselmány (a muselmanky),⁷ leskly příslibem téměř rajských poměrů.⁸ Situace ve větších městech – mj. také díky tomu, že se zde soustřeďovaly různé cizí skupiny – skýtala možnost anonymně splynout s davem. Americké okupační síly zde navíc neplnily jen funkci přísné kontrolní, ale zároveň i ochranné moci.

Paní Rosa W. se v roce 1945 spolu se svou nově založenou rodinou usadila v Linci, kde žili – podle rozšířených klíšé – „tradičním cikánským životem“, tj. bydleli v „cikánském voze“ a živili se obchodem. Tento způsob života – resp. jeho tolerování – byl v podstatě umožňován a zároveň i utvářen především specifickými poměry poválečné doby. Hornorakouskou metropolí nad Dunajem si rodina jako svůj „nový domov“ nevybrala náhodou. Částečně zde mohli navázat na život, který vedli před válkou – rodina a další příbuzní měli v Linci a jeho okolí zimní stanoviště. V širším smyslu šlo tedy o návrat domů.

Náčrt situace na konci války

Linec byl osvobozen 5. května 1945. Část obyvatel města jásala, rozhazovala květiny a vítala americké vojáky přicházející na hlavní náměstí. I přes tyto projevy sympatie bylo nicméně k městu přistupováno jako k okupovanému území. Podobně jako v mnoha dalších rakouských městech a regionech se ani zde nacisté nechtěli vzdát dobrovolně. V župě Oberdonau docházelo ještě i v prvních květnových dnech roku 1945 k popravám vězňů koncentračních táborů.

Navzdory nacistickému teroru, který zde pokračoval až do úplného konce války, se město stalo útočištěm nejrozličnějších skupin obyvatel. Ještě před koncem války začalo „druhé stěhování národů“. V Horním Rakousku se soustředil největší počet uprchlíků, odsunutých, „odvlečených“ a „přemístěných“ osob.⁹ Krátkodobě šlo až o zhruba půl milionu lidí. Zajištění jejich ubytování a stravování patřilo bezprostředně po skončení války k vůbec největším problémům.

7 „Muselman“ bylo označení pro vězně koncentračních táborů, kteří byli vyzábli na kost a kůži, podobali se kostlivcům, a zcela ztratili svou lidskou důstojnost. Označení se v žargonu vězňů koncentračních táborů vyskytovalo jen v mužské podobě, ženská obdoba je autorčinou inovací – pozn. red.

8 Rosa W. popisuje, že období bezprostředně po „osvobození“ se rovnalo ráji na zemi.

9 Srov. Prinzip Hoffnung. Linz zwischen Befreiung und Freiheit. Katalog des Stadtmuseums Linz – Nordico Nr. 60, Linz 1995. Část, která pojednává o vývoji v Linci, se v podstatě shoduje s článkem Eriky Thurner. 1996. Ein Kapitel Stadtgeschichte: „Zigeuner“ in Linz. In: Mayrhofer F., Schuster W. (eds.) 1996. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1995*. Linz.

Jako centrum zbrojního průmyslu a „führerovo město“ nezůstal Linec ušetřen bombardování. Poškozeno bylo 20 procent budov (14 tisíc poškozených bytů), i tak ale město patřilo k těm méně zničeným. Během nacismu se sice zvýšil objem bytového fondu města, nicméně těchto 11 tisíc nově postavených bytů zdaleka neodpovídalo skutečné poptávce a ani tato výstavba nestačila na to, aby všem, kteří se kvůli nacismu a válce stali „bezdomovci“, mohla poskytnout útočiště.¹⁰ V časovém rozmezí od roku 1938 do jara 1945 se počet obyvatel Lince téměř zdvojnásobil a dosáhl počtu 200 tisíc osob. V roce 1945 bylo na území města registrováno 45 433 uprchlíků, dvě třetiny z nich pak našlo svůj první poválečný domov v táborech a nouzových obydlích.¹¹

Za výhodu lze považovat, že druhá světová válka skončila – na rozdíl od té první – v období jara. V teplejším ročním období se tak naskytlo více možností opatřit si nějaké přístřeší. Lidé bydleli, kde se dalo – ve zničených domech, nouzových útulcích, chatrčích i jeskyních. Mnoho budov (kláštery, školy, kasárna) se namísto jejich původního využití začalo využívat jako hromadné tábory. Došlo také k opětovnému využití „zemnicových sídlišť“ a jako noclehárny sloužily dokonce i lodě na Dunaji, odstavené nákladní vagóny a staré zchátralé maringotky.¹²

Jednu specifickou skupinu uprchlíků tvořili bývalí vězňové koncentračních táborů, kteří byli zčásti ubytováni ve zvláštních táborech. Oběti nacismu, lidé, kteří přežili týrání (především Židé), doufali, že se jim v amerických zónách dostane podpory a pomoci při další cestě do zemí, odkud pocházeli, případně do možných budoucích (bezpečných) domovů. Až do července 1945 spadal Linec výhradně do americké administrativní zóny. Teprve s příchodem sovětských jednotek do Urfahru 31. června 1945 došlo k rozdělení města, přičemž Dunaj, resp. dunajské mosty, tvořily hranici mezi oběma zónami.¹³

Některým „přistěhovaným“ Židům a osobám „vyhnaným z vlasti“ bylo po určité době umožněno kýžené pokračování v jejich cestě. Jiní uprchlíci se svých původních plánů putovat dál sami vzdali a Linec se jim stal novým domovem. A to i přesto, že většina z nich musela vyčkávat několik let v provizorních podmínkách – v dřevěných barácích či jejich zděných podobách, v kasárnách, které jim jako ubytovnu poskytl stát, spolková země nebo obec. Další bývalí vězňové koncentračních táborů – Sintové a Romové – přišli do města buď v malých skupinách, nebo jako jednotlivci. V davech přistěhovalců zpočátku splynuli s ostatními.

10 Slapnicka, 1995: s. 196 a násl.; Kepplinger, 1988: s. 430.

11 Slapnicka, 1995; resp. Lackner, 1987: s. 238.

12 Lackner, 1987: s. 238 a násl.

13 Katzinger, 1995: s. 57 a násl.; resp. Michael. 1995: s. 213 a násl.

Hledání domova: Z koncentračního tábora do Lince

Sintka Rosa W. byla v době, kdy nacistické zákony zatlačily „Cikány“ nejdříve do zadržovacích a pracovních a krátce poté i do koncentračních a vyhlazovacích táborů, teprve mladá dívka. Nacisté během války jako příslušníky tak zvané „cizí rasy“ vyvraždili bezmála dvě třetiny z 11 tisíc rakouských Sintů a Romů. Jen menší část dokázala koncentrační tábory a popraviště přežít. Byli to především mladí, „práceschopní“ lidé.¹⁴

Strastiplná cesta táborů pro paní Rosu a její rodinu začala v roce 1939 v nacistickém cirkánském táboře Salcburk-Maxglan. Odtud byla ještě jako nezletilá nuceně deportována do ženského koncentračního tábora v Ravensbrücku. Přežila jen díky své dobré konstituci a štěstí. Poslední rok strávila v jedné z vnějších částí koncentračního tábora Ravensbrück. Když nacisté začali vězně kvůli postupu Rudé armády hnát do západnějších táborů, byla paní Rosa skoro na konci svých sil:

„Byly tam se mnou i dvě dobré přítelkyně, také Cikánky, které mě podpíraly. Jedna se do mě zavěšila zleva, druhá zprava, a tak mě vláčely s sebou. Pustíte mě, prosila jsem je pořád dokola, já už nemůžu. Nohy mi vypověděly službu. Vysoká horečka a žízeň a voda žádná. Nenechaly mě tam ležet.“¹⁵

Nakonec se jí spolu s jejími spoluvězeňkyněmi podařilo utéct. Riziko, že je na útěku zadržít některá z rozprášených jednotek SS, bylo velké. Zrovna tak velké ale bylo riziko, že blížící se spojenecké oddíly s nimi nebudou jednat jako s pronásledovanými osobami, ale jako s prchajícími nacisty. Kromě toho byla jejich „cesta domů“ ztížena až do osvobození a kapitulace neustávajícím bombardováním, resp. znesnadněna s ním spojeným zničením dopravních cest. Jejich postup však nebyl omezen jen těmito vnějšími rámcovými podmínkami a faktory, ale také špatným psychickým a fyzickým stavem. Téměř všichni, kdo přežili koncentrační tábory, byli velmi oslabeni a trpěli nejrůznějšími zdravotními problémy. Náhlý a přílišný přísun potravin měl pro mnoho z nich smrtelné následky. Přebytek jídla se stal problémem tehdy, když – jak dokládá spousta rozhovorů a autobiografických pramenů – dlouhá léta nedostatku vystupňovala touhu po určitém jídle tak, že lidem zastínila rozum, takže naprosto přecenili schopnost svého těla tyto pokrmy přijmout. Vzpomínky bývalých vězňů koncentračních táborů, kteří si najednou připadali jako v zemi blahobytu, je třeba chápat právě v tomto kontextu. Stejným způsobem situaci líčí i Rosa W.:

¹⁴ Thurner, 1983.

¹⁵ Winter, 1987: s. 86.

„Dobytek pobíhal volně, bez majitele. Jídlo, všechno možné člověk nacházel na ulici. Co jen hrdlo ráčilo. Všechno bez majitele, prasata, která nikomu nepatřila, jako v nějaké pohádkové zemi. Člověk na ulici narazil na auta s potravinami. Jako v pohádkové zemi blahobytu. Sedláci totiž dávno utekli. Na ulicích ležely tuny masa, paštiky a všelijaké jiné věci, husy, kuřata. Na co jen člověk pomyslel. [...] Vzaly jsme si potom takhle dva koně, vždyť nikomu nepatřili. S nimi jsme pak postupovaly rychleji. Já jsem s koňmi přeci uměla zacházet. Umím je zapráhnout, vypráhnout, umím na nich jezdit, umím je hřebelcovat, prostě všechno.“¹⁶

Uzavření sňatku podle vlastních zákonů

Cestou potkají Sinta, který už bez cizí pomoci nedokáže jít dál. Jako těžce nemocný sice proženy na jednu stranu představuje jistou přítěž, na druhou stranu jim je však jako muž přesto určitou ochranou. Ještě na jaře 1945 dorazí celá skupinka různými oklikami až do města na Dunaji. K Linci Rosa upíná naději, že zde najde ostatní členy své rodiny anebo další příbuzné, kteří válku přežili. Toto přání se jí však nesplní. Nedobrá předtucha se zakrátko stane jistotou: všichni členové rodiny byli vyhlazeni, vyvražděni – otec, matka, všech deset sourozenců. Přežil jen jeden ze strýců. Zachránili jej společně s jeho nejbližšími jeho sousedi v obci Zwingendorf v Dolních Rakousích, nevydali jej napospas pronásledování.¹⁷

Arthur S. a Rosa W. jsou v podobné situaci. Tento Sinto se narodil v roce 1916 v Halle na řece Saale. Než se nacisté dostali k moci, žil v Německu. Ještě před svým uvězněním se stal otcem rodiny. Jeho žena a tři děti však holocaust nepřežily. Také jeho rodiče a dvě sestry jsou mrtví. Smutek, zoufalství a samota Rosu a Arthura spojují. Ze soužití v nouzi se časem vyvine životní partnerství, podle vlastního kodexu manželství. Státní ani církevní sňatky u Sintů nejsou zvykem.

„Přišel z koncentračního tábora Sachsenhausen. Matka ho spolu s třemi nebo čtyřmi dalšími ženami sebrala na ulici. Byl zavšívěný, měl tyfus a už nemohl dál. Matka mu takřka zachránila život. Ošetřovala ho, dokud se neuzdravil, a potom už zůstali spolu.“

16 Winter, 1987; resp. nesestríhané záznamy k videofilmu: Huber Norbert, Peseckas Hermann, Thurner Erika. 1985. *Die Zeit heilt keine Wunden. Begegnung mit Zigeunern in Österreich*. Solnohrad.

17 Informace od G.M. na základě výzkumu v obci Zwingendorf. Skutečnost, že někteří „Cikáni“ byli před pronásledováním a záhubou zachráněni příslušníky majoritní společnosti, byla dosud téměř neznámá.

Takto popisuje začátek jejich partnerství dcera paní W.¹⁸

Nyní je to Arthur, kdo se po uzdravení chopí otěží a postará se o bydlení. Nečiní tak ale jako žadatel na úřadech a zaopatřovacích institucích, nýbrž využívá dřívějších kontaktních sítí a svých vlastních životních zkušeností. Jejich prvním příbytkem je malá maringotka, kterou Arthur koupil od komediantů, se stanovištěm na náměstí Bulgariplatz. Na stejném místě stojí další tři nebo čtyři takovéto vozy. Před válkou existovaly mezi Sinty a komedianty a lidmi od cirkusu kontakty. Lidé z tohoto prostředí, kteří se do „nacistické národní pospolitosti“ nedokázali včas a „hodnověrně“ integrovat, byli jako kočovní lidé a „asociálové“ rovněž ohroženi pronásledováním. Po svržení nacistického režimu se opět začali sdružovat.

Rodina, která se mezitím rozrostla, zůstává až do roku 1948 bydlet na náměstí Bulgariplatz. V roce 1946 se jim narodila dcera, v roce 1948 syn. Dva dospělí a dvě – později tři – děti se již do jedné maringotky nevejdou. Problém nespočívá jen v opatření většího vozu, ale i v nalezení nového, úředně povoleného stanoviště. Arthur S. je při hledání úspěšný, podařilo se mu získat pozemek u Dunaje, naproti továrně na tabák.

„Cizinci“ a okrajové skupiny mezi sebou

Ještě v roce 1948 se rodina přestěhovala do ulice Hafenstraße 1A. Na tomto pozemku, který sousedil s ulicí Untere Donaulände, obývala zanedlouho dokonce dva „cikánské vozy“, jeden větší spací vůz a jeden menší jako kuchyni. Za roční nájem rodina disponovala atraktivním stanovištěm v zeleni, ideálně vhodným i pro chov menších zvířat: psů, králíků a jednoho poníka. Měli zde vlastní přípojku na vodu a elektřinu a – co bylo velmi důležité – stanoviště bylo možné nahlásit jako trvalé bydliště.¹⁹

Nový příbytek této dvojice vykazoval kvality zahradního domku a pro jejich vlastní děti a brzy i děti sousedů se stal malým eldorádem. Sousedy jim byli obyvatelé bezprostředně přiléhajícího tábora a dalších baráků. Jednalo se o „barákový tábor 77“ v ulici Hafenstraße s přibližně 200 obyvateli a kasárna (bývalé továrny na vlněné zboží) s více než 900 obyvateli.²⁰ Obyvatelstvo táborů tehdy bylo stále ještě tvořeno velmi promíchanou společností, jejíž většinu představovali cizinci (národností Němci).

18 Magnetofonové záznamy životopisných interview s R.W. ze dne 3.3.1991 a M.G. ze dne 20.9.1992; resp. ze dne 25.11.1995 (ve vlastnictví autorky).

19 Přihlašovací list místní obce Linec na Dunaji, 1945 a násl., Archiv města Lince.

20 Lackner, 1987: s. 267 resp. 271.

„V těchto barácích žily i rakouské rodiny. Šlo hlavně o příslušníky dělnické třídy. Někteří byli řemeslníci a pracovali u Spojených rakouských oceláren.²¹ Byli jsme v kontaktu především se sudetskými Němci a s Rumuny, zvlášť pak s některými rodinami z kasáren.“²²

Rosa W. a Arthur S. se nijak nesnažili využívat svého pobytu v koncentračních táborech ve svůj prospěch. Možná ani neznali ustanovení, podle něž měly být při přidělování bytů upřednostňovány právě oběti nacismu a umisťovány např. do bytů po nacistech. Rovněž asi nevěděli, že jim jisté zvýhodnění zaručovalo také živnostenské právo. Své náhlé privilegovanosti pravděpodobně úplně nedůvěřovali, vždyť se v jejich okolí našlo tolik případů dokládajících pravý opak. Lidem, kteří koncentrační tábory přežili, bylo například předhazováno, „že svým utrpením chtějí vzbuzovat soucit a snaží si vyloudit jistá zvýhodnění.“²³

Rosa W. a Arthur S. navíc neměli žádné doklady, které by jejich věznění v koncentračních táborech potvrzovaly. Stejně jako mnoho dalších vězňů z tábora uprchli ze strachu před nejistým koncem, bez propouštěcího listu. Ostatní osobní doklady jim byly zabaveny během pronásledování a věznění – a ztratily se v nenávratnu. Některým lidem byly dokonce ještě po válce jejich průkazy totožnosti a někdy i další osobní dokumenty výkonnou mocí prostě odcizeny.²⁴ To, že doklady „chyběly“ nebo že je nebylo možné dohledat, podporovalo stejně jako pochybnosti o pravosti stávajících dokladů také ztrátu paměti a zároveň zvětšovalo bílé skvrny na historickém povědomí celé společnosti. Postižené osoby to i omezovalo v jejich právním postavení (jako oběti nacismu, jako státní občany, jako spolkové občany atd.). Křivda, kterou nemohli prokázat, byla „prohlášena“ za něco, co se nikdy nestalo. Ke zpochybnění existence a identity jedince stačilo, že neměl svůj životopis sepsaný černé na bílém a neměl jej opakovaně úředně stvrzovaný.

Nicméně během okupace Rakouska spojenci bylo přeci jen možné zažité pronásledování využívat ve svůj prospěch, a to také Rosa W. a Arthur S. dělali. Díky těmto malým výhodám a díky jejich profesi se rodině v prvních poválečných letech dařilo:

„Vojáci okupačních armád – Američané, ale i Rusové, kteří k vězňům koncentračních táborů chovali sympatie, otce zpočátku velmi podporovali. Otec byl před válkou obchodníkem s koňmi.“

21 Voest – Vereinigte Österreichische Stahlbetriebe, založeny za nacismu jako Hermann-Göring-Werke – Závody Hermanna Göringa – pozn. aut.

22 Interview s M.G., jako pozn. č. 17, ze dne 20.9.1992.

23 Srov. Rieger, 1997: s. 103; resp. Thurner, 1983: příloha XXVIII., výnos 1948, věc: „cikánský zlořád“.

24 Rieger, 1997: s. 81.

I po válce obchodoval, ale už ne s koňmi. I matčina rodina se živila koňským handlířstvím.²⁵ Díky obchodování s americkými i ruskými vojáky na tom otec nebyl až tak špatně. Pamatuji si například na celý vagón dámských kabelek anebo na hromadu balonového hedvábí, kterou prodal Američanům. Ti si z něj pak nechali ušít košile. Pak zas vyjel na venkov za sedláky a přivezl domů slaninu a vejce. Sedlákům prodával taky látky. Část jeho obchodů probíhala na černo, ale jiné byly zase úplně legální. Například u jednoho Žida na náměstí Pfarrplatz – jeho jméno si už nepamatuju –, který také přežil koncentrační tábor, otec kupoval látky, právě anglické tkaniny z česané příze. To bylo úplně legální, on tam měl maloobchod.²⁶

V prvním poválečném období byly představivost a nápaditost nezbytnými předpoklady, aby člověk vyžil. Křečkování a výměnný obchod umožňovaly přežít i „průměrným Rakušanům“, příslušníkům majoritní společnosti. Část obyvatel se více či méně úspěšně podílela na šmelinách a podloudnictví. Poválečný blahobyt mnohých Rakušanů a Rakušanek byl založen právě na těchto ilegálních obchodech. Oko zákona přitom pravděpodobně nebylo všude stejně bedlivé. Lidé, kteří byli za nacismu pronásledováni (především Židé), mohli lehce ztratit svou pověst. Skutečný či domnělý podíl Židů (anebo „Cikánů“) na černém obchodě opět oživoval staré předsudky. Ačkoli byl černý obchod vojenskými úřady co nejpřísněji zakázán, fungoval ve všech společenských vrstvách a skupinách.²⁷ Až do roku 1955 však plnili vojáci okupačních armád stále funkci ochranné moci a obchodování i bez živnostenského listu tolerovali:

„Někdy nás otec bral s sebou. Jednou nás chytli četníci. To bylo někdy v první polovině padesátých let. Vzal otcí látky, které měl zabalené do balicího papíru. To ho samozřejmě velmi rozhněvalo. Jeli jsme na nejbližší ruské velitelství, kde jim vyprávěl, že byl přece tolik let v koncentračním táboře, a že pro nás děti nemá nic k jídlu, a že mu teď ten četník vzal i tu trochu, co ještě měl. Ten ruský komandant tam pak zavolal a otec si látky mohl zase přijít vy-zvednout. Na četnické stanici mu to všechno zase pěkně předali.“²⁸

25 Jak otec matky, tak její praděda byli držitelé živnostenského listu, který jim byl vystaven v hornorakouské obci Hochburg-Ach. Obchodníci s koňmi stejně jako měditepci plnili v tehdejší společnosti důležité hospodářské funkce.

26 Interview s M.G., jako pozn. č. 17, ze dne 20.9.1992.

27 Stern, 1995: s. 278.

28 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

Zájem o moderní techniku, touha po sociálních kontaktech

Po roce 1945 bylo pro většinu Sintů cestování s vozem a koňmi minulostí. Svobodný pohyb lidí byl především zpočátku v důsledku okupace omezen. To samozřejmě platilo i pro kočovné „Cikány“. Ale zdaleka ne všichni to vnímali jako hrubou újmu. Bydlení v cikánské marigotce s trvalým stanovištěm skýtalo kompromisní, přechodné řešení, jež vedlo k novému způsobu života, který byl dosud málokomu dovolen. Lidé si, pokud jim byla zároveň povolena i „určitá“ mobilita, veskrze vážili práva setrvat na místě, aniž by byli po 24 nebo 48 hodinách nuceni putovat dál. Díky autu se dal usedlý život spojit s tradičními povoláními (podomní obchod). Proto se auto také stalo vysoce žádaným artiklem.²⁹

„[Otec] byl jeden z prvních rakouských ‚Cikánů‘ (nebo: ‚Cikánů‘ v Rakousku), který si udělal řidičský průkaz, přestože neuměl číst a psát. Velmi krátce nato už vlastnil i auto. Ještě než si udělal řidičský průkaz, měl, dalo by se říci, šoféra, ‚Rakušana‘³⁰, který ho za peníze všude vozil. Ale zakrátko už začal jezdit sám vlastním autem.“³¹

„Bud’ vyrážel sám, nebo s mámou. Nechal ji pak někde vystoupit, ona chodila se zbožím dům od domu a pak ji zas někde vyzvedl.“³²

Dříve bývala celá (velko-)rodina na cestách. O děti bylo přirozeně postaráno, postupem času se s naprostou samozřejmostí sžívaly se svými úkoly. Brzy musely převzít zodpovědnost, zato se s nimi ale nejednalo jako se závislými, ale jako se samostatnými osobnostmi. Nový způsob života s sebou přinášel určité změny. To znamenalo v jistém smyslu přizpůsobení se maloměstáckému životnímu modelu. Příbuzenská síť byla vyhlazením většiny „cikánských“ rodin zničena, velkorodiny byly zredukovány na jednotlivce a menší skupiny. I Rosa W. a Arthur S. žili se svou nukleární rodinou poměrně izolovaně; alespoň v prostředí, kde bydleli, udržovali sociální kontakty a otevřenost vůči gádžům („Necikánům“). Kvůli absenci vlastního příbuzenstva se však jejich děti začaly již v raném věku cítit jako outsideři.

29 Srov. Thurner, 1993: s. 324 a násl.; resp. Thurner, 1994: s. 87 a násl.

30 Tj. Neroma, člověka, který nebyl Sintem.

31 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

32 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

„Jednoho dne jsem si všimla, že všechny děti mají babičku, dědu, tety a strýce. Jenom my ne. Tak jsem se doma začala vyptávat. [...] Naši jediní příbuzní v Linci byl matčin strýc se svojí rodinou – vlastně prastrýc, který už tenkrát byl starší než mí rodiče. Žil se svou rodinou jinde, v Zöbrendorfer Feldu. Byly tam i další sintske rodiny, žily také v obytných vozech. S nimi jsme se ale skoro vůbec nestýkali. Se strýcem sice ano, ale s ostatními lineckými Sinty ne. Naši příbuzní, Sintové z Německa, k nám jednou dvakrát do roka jezdili na návštěvu. Byl to náš jediný intenzivnější vztah k jiným Sintům.“³³

Když rodiče jezdili za obchody, nechávali děti doma samotné. Hned se však našlo několik sousedek, které se o ně do návratu rodičů postaraly:

„Měli jsme chůvu z kasáren. Zpočátku jistou paní Schuster, uprchlici. Ta pak ale emigrovala do Ameriky nebo do Kanady. Potom se o nás starala jedna její známá, Anuše, která už sama měla dvě děti. Vařila pro nás všechny a my děti jsme si spolu hrály. Otec jí zato něco dával, potraviny nebo jiné věci. I ostatním sousedům často něco dal. Vždyť většina z nich byla velice chudá. Byl to docela milý sousedský kolektiv, který jsme tam s těmi lidmi udržovali. [...]“

Neměli jsme jako první jenom auto, ale i televizor. Pamatuji si, jak ho otec vynášel ven před maringotku, pak přišli sousedé s křesly a různě se usadili, aby se mohli koukat na záznam představení z divadla Löwinger-Bühne.“³⁴

Celkově se paní W. i s rodinou cítila sousedy plně akceptována. Otevřená diskriminace neexistovala. Především v prvních poválečných letech byla životní úroveň rodiny ve srovnání s jejich sousedy relativně vyšší. Děti neznaly hlad a rodinný příbytek včetně zahrady byl v porovnání s byty v barácích a kasárnách kvalitativně mnohem lepší. Přesto udělala rodina i v prvních poválečných letech špatné zkušenosti, které dnes brání vyjasnění minulosti.

Existenční překážky – aneb: přechod do normality

Padesátá léta byla pro část obyvatelstva ještě poznamenána nouzí a nedostatkem. Hospodářský zázrak se v Rakousku rozjížděl velice pomalu a jen s malým dosahem, nicméně, většinu lidí se

33 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

34 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

začínalo dařit rok od roku lépe. To ovšem neplatilo pro sintskou rodinu paní Rosy, ta byla zcela zjevně izolována a vytlačována na okraj společnosti. S odchodem okupačních vojsk ztratila navíc svého ochránce.

Úřady odmítly vystavit jak Arthurovi S., tak i Rose W. živnostenský list – zkušenost, kterou zažili i mnozí jiní Sintové a Romové v Rakousku. Důvodem pro takové vyloučení ze společnosti byl nejen fakt, že se jednalo o osoby bez státní příslušnosti. V rámci boje proti (případně) konkurenci a proti povolování živnosti byli očividně znevýhodňováni.³⁵ V tomto jednání lze spatřovat jasnou návaznost na tradici z dob před nástupem nacismu, kdy se živnostnické střední vrstvy úspěšně prosazovaly proti „cikánské konkurenci“. I tehdy byla Romům a Sintům jejich oprávnění k provozování živnosti postupně odnímána – ať už svévolně, či podle litery zákona, přičemž tak přestaly existovat živnosti tisíce řemeslníků a obchodníků (kupříkladu měditepců či obchodníků s koňmi), kteří do té doby úspěšně zaplňovali mezery na trhu. Jako zákonný podklad k tomu posloužily Živnostenský řád a Zákazový zákon (Unter-sagungsgesetz). Platnost těchto restriktivních nařízení z doby Stavovské republiky a z doby nacismu přetrvávala i do poválečné doby a teprve v roce 1952 došlo k jejich novelizaci.³⁶

Právě proto se jen nemnohým z tohoto okruhu obyvatelstva podařilo bezprostředně po roce 1945 – legálně – navázat na své rodinné podnikatelské tradice a získat zpět vytoužený živnostenský list. Legalizace obchodnické činnosti byla tudíž pro většinu z nich už od počátku nedosažitelná. S jakou silou se přitom oživily předsudky a rasismus (i v rámci justice) a jak nahrávaly i myšlence hospodářského konkurenčního boje, ukazuje zvláště působivě příklad štýrského Roma, který byl „kvůli nepovolenému podomnímu obchodu odsouzen na 420(!) dní arestu.“³⁷ Jeho případ přivedl dočasně do rozpaků dokonce i zemský soud ve Štýrském Hradci; předsednictvo, které se na základě stížnosti odsouzeného případem zabývalo, sice shledalo, že se – vzhledem k nepřiměřeně vysokému trestu – jedná o porušení lidského práva. O provinění tohoto Roma – „notorického porušovatele práva a recidivisty“ – se soudci nicméně nakonec přece jen nechali přesvědčit.³⁸

Rokem 1956 počínaje byli Rosa W. a Arthur S. za svou podnikatelskou živnost každoročně pokutováni. V jejich bydlišti se začala objevovat policie a exekuční úředníci, někdy byl jeden z rodičů zatčen a (dočasně) uvězněn.³⁹ Na zatčení reagovalo okolí podle očekávání po-

35 Srov. Rieger, 1997: s. 76 a násl.

36 Rieger, 1997: s. 73.

37 Rieger, 1997: s. 103 a násl.

38 Prezidium zemského trestního soudu ve Štýrském Hradci, 45.907/64, říjen 1964; resp. Spolkové ministerstvo obchodu a hospodářství Spolkovému ministerstvu spravedlnosti, 3.12.1964, cit. dle Rieger, 1997: s. 104, resp. 105.

39 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

hrdáním a marginalizací. Uplatňování principu jakési kolektivní rodinné viny se projevilo i ve škole, v jednání učitelů s jejich dětmi; dcera musela na nátlak jedné učitelky v posledním roce – navzdory dobrým výsledkům – opustit školu bez ukončení, jako oficiální odůvodnění byl však uveden nátlak ze strany rodičů jejích spolužáků. Dcera měla sice vlastní profesní plány (snila o umělecké vysoké škole), byla ale neustále zapojována do rodinného „obchodu“; po složení řidičské zkoušky směla plnit úlohu „šoféra“:

„Spolu s rodiči jsme vyjeli. Zpozorovali jsme, že za námi jede policejní hlídka. Já jsem seděla za volantem a pokoušela jsem se je setřást. V autě jsme měli zboží, koberce, a neměli jsme živnostenský list. Zvrhlo se to pak v divokou honičku. Jela jsem někam stále do kopce, stále dál do lesa. Tam četnické auto uvízlo v bahně. Jela jsem rychle dál a rodiče přitom vyhodili koberce jednoduše z auta ven. Pak jsme zůstali někde stát a počkali jsme, až nás četníci dojedou. Teď jsme museli my jet za nimi – na strážnici – aby všechno zkontrolovali, papíry, auto. Naštěstí bylo všechno v pořádku. Samozřejmě od nás chtěli vysvětlení, proč jsme jim ujeli. Na něco jsme se vymluvíli a po několika hodinách nás konečně nechali jít.

Teď jsme museli ale zase nenápadně zpátky nahoru do lesa, sebrat zboží. Museli jsme se smát, protože koberce z křoví přímo svítily. Četníci byli ale tak zaměstnáni svým autem, že si jich vůbec nevšimli, když vyjížděli nahoru. Mnoha podobným zážitkům jsme se dokázali jen smát.“⁴⁰

Občasná malá vítězství nad strážci pořádku a možnost se smát situační komice sice dočasně osvobozovaly od nátlaku reality, „veselý cikánský život“ bylo ale třeba žít ve zrychleném tempu, neboť oko zákona se jen zřídkakdy unavilo a policejní dohled se postupně vyvinul v komplexní systém kontroly. „Cikánské kartotéky“ nezmizely s nacistickým režimem a umožňovaly tak nadále jejich účinnou kontrolu.⁴¹ Lidé bez „uspořádaných“ personálií – bez živnostenského listu a bez státní příslušnosti – se nacházeli téměř vždy jednou nohou v kriminále.

I město měnilo svůj vzhled, osvobodilo se postupně od válečných i poválečných skvrn. Nouzová ubytování a boudy byly postupně vyklízeny a odstraňovány. V padesátých a šedesátých letech se téměř beze zbytku podařilo realizovat program „Ven z nouzových staveb“. Došlo se i na obyvatele ulice Hafenstraße a bývalé rodiny uprchlíků mohly dokonce svá obydlí vyměnit za byty v jiných městských čtvrtích.⁴²

40 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

41 Důvěrná informace od policejního úředníka z Vídně, který ovládal romštinu, resp. měl informace k věci „zvláštní cikánské kartotéky“ poskytnuté jinými obvodními odděleními policie.

42 Lackner, 1987: s. 247.

Na bytové situaci Sintů se naproti tomu změnilo jen málo. Zůstali nadále bydlet ve svých maringotkách. Ze strany města sice ještě nedošlo k přímé výzvě k vyklizení maringotkových stanišť, sociální klima bylo ovšem čím dál tím chladnější a nepříjemnější, sousedské společenství se rozpadalo, spřátelené rodiny se stěhovaly pryč. Kdo nadále bydlel v táborech a boukách, byl od této chvíle počítán k okrajovým skupinám společnosti.

S obnovením starého pořádku a hierarchie hodnot nastal v restaurativním klimatu padesátých a šedesátých let přechod do normality. Tuto normalitu reprezentovala společnost, která nenabízela všem stejné životní šance či stejně dobrá místa uvnitř své pospolitosti. Místa ve středu byla rychle rozdělena a obsazena. Část obyvatelstva se přitom musela spokojit s pozicí na okraji. Ti, kteří se nechtěli nebo nemohli přizpůsobit, kteří nepřijali hodnoty konzumní společnosti nebo nepochopili mechanismy vzestupu a integrace dost rychle, byli vytlačeni a stigmatizováni jako okrajové skupiny společnosti.⁴³ Jiní byli tak jako tak vyloučeni, případně se jejich společenská marginalizace ještě prohloubila.

Nejpozději v tomto okamžiku si Rosa W. a Arthur S. uvědomili, co všechno „zmeškali“. S postupujícím věkem jim újmy na zdraví z lágru začínaly činit velké potíže, přitom jim stále ještě nebylo přiznáno postavení obětí nacistického fašismu a nedostalo se jim žádné podpory ani pomoci, natož pak uznání a ochrany jako příslušníků etnické menšiny. Bez státní příslušnosti zůstali osobami s omezenými právy, ba osobami přímo bezprávnými.⁴⁴

V roce 1966 si našli nové bydliště v sousedním Dolním Rakousku, díky čemuž žili aspoň krátkodobě ve větší anonymitě, ovšem znovu jako „cizinci“, brzy i zde dobře známí státním úřadům – přestože bydleli v cihlovém domě jako řádní nájemníci.

Rodinné hledání stop: Naděje – obraty – stagnace

V těchto letech začalo pátrání dcery po vlastních kořenech, konkrétně po papírových dokladech rakouských rodišť jejích předků. Chtěla prokázat oprávněnost pobytu své rodiny (z matčiny strany) v její rodné zemi a vlasti, aby ulehčila život matce, ale také proto, aby si mohla splnit svůj dávný sen: smět volně překračovat statní hranice! Osobám bez státní příslušnosti byly totiž odpírány nejen právní nároky směrem k Rakouské republice, nýbrž i právo vlastnit cestovní pas. Cesty do zahraničí, zejména návštěvy příbuzných, se tak musely rok co rok odkládat.⁴⁵

43 Thurner, 1994: s. 54-88.

44 Thurner Erika, Minderheiten und Europapolitik. Ein Vergleich der wichtigsten Trends. In: *Europa-Ethnica*, zvláštní svazek, ve fázi vydání.

45 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

Paní Rose W. začaly průvodní jevy jejího „cikánského“ života dělat problémy mnohem dříve než na hranici stáří. I dnes se jen nerada vzdává aktivit jako je kočování, život mezi (vlastními) lidmi, zaopatření živobytí na základě schopností nabytých díky rodinným tradicím jako je handlování. Znamenají pro ni totiž život sám. Naproti tomu ji však unavoval a drtil život pod neustálým dohledem úřadů, to neustálé podezřívání z nepravostí, přestupování zákona. Neklid a existenční nejistota ve stále těsnějších společenských podmínkách ztěžovaly i soukromý život. V rozporu s „cikánskými mravy“ si její manžel založil další rodinu a Rosa W. se o něho musela dělit s jinou ženou a dalšími dětmi. Starost o vlastní zaopatření tak tlačila na duši a na tělo čím dál víc. Veškeré své naděje proto koncentrovala na dceru, která uměla číst a psát – navzdory tlaku ze strany socializačních instancí a jejího okolí se jí totiž podařilo zbavit se statusu analfabeta.⁴⁶

V sedmdesátých letech začaly obě ženy svůj téměř zoufalý boj s úřady, ovšem nikoli v roli žalobců, nýbrž v roli prosebníků. První instancí, na kterou se obrátily, byla Rosa Jochmann, antifašistka, bojovnice za svobodu, která přežila koncentrační tábor v Ravensbrücku, a v neposlední řadě prostě jen žena pomáhající „zapomenutým“ obětem, lidem, kteří přežili lágry, ale většinová společnost je přehlížela a jednoduše vyloučila ze svých vzpomínkových akcí.

Odmítavá odpověď oblíbené poslankyně byla pro ně velkým zklamáním, její velice osobně psaný dopis u nich přesto vyvolal radost, ba hrdost, že se jejich prosba k osobě, ke které se vztahovaly jejich naděje, vůbec dostala a navíc se jim od ní dostalo tak osobní odpovědi. Mnohem větší vystřízlivění jim přinesla odpověď z úřadu spolkového kancléře; tehdejší spolkový kancléř a předseda Socialistické strany Bruno Kreisky (rovněž k němu jako k člověku židovského původu mnozí Romové a Sintové vztahovali svoje naděje), jim totiž neodpověděl sám osobně – politování, že v jejich věci nemůže nic dělat, rodině sdělil jen jeho úřad.⁴⁷

Oba politici nebyli s to – ačkoliv tehdy seděli v jednobarevné socialistické vládě – paní W. pomoci. Výhrady a odpor vůči „rasově pronásledovaným druhé třídy“ byly nadále součástí společenského povědomí a zasahovaly i myšlení lidí z okruhu obětí. Podezírání z nacistické perzekuce na základě „asociálnosti“ zatlačily skutečný důvod pronásledování do pozadí.

Rosa Jochmann v doslovném znění svého dopisu z 22. dubna 1977 dceři žadatelky sděluje:

„Hluboce dojatá jsem si přečetla Váš tragický dopis a ani vteřinu jsem nepochybovala o tom, že Vaše milovaná matka byla v Ravensbrücku. Jen jsem věděla, že číslo nemůže souhlasit a mimo

46 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

47 Sdělení R.M., telefonický rozhovor ze dne 2.1.1999.

to jsem chtěla [dodatečnými] připomínkami Vaší matce nějak pomoci k uznání jejího statusu. Ale není to možné. Ačkoliv jsme tolik bojovali za uznání, toto neprosadíme. [...]

Nacisti tenkrát zatkli všechny Cikány a všechny lidi, kteří se dostali do sporu se zákonem, mnozí seděli mnoho let v koncentráku, přestože za to, co udělali, si už dávno trest odpýkali, a vzhledem k tomu, že jsme považovali tento trest za bezprávní, chtěli jsme dosáhnout uznání i pro tyto chudáky, bohužel marně, k tomu se nenašla ochota, a proto – ačkoli bychom chtěli – nemůžeme teď pro Vaši matku nic udělat.

[...] Cikány jsme v lágru měli všichni rádi, protože vždy ochotně pomáhali, byli velice šikovní a pracovití. I dozorkyně měly Cikány rády. – Byli nejprve v bloku 6 a neexistoval žádný blok, který by byl čistší než tenhle cikánský blok. Tam se všechno lesklo, včetně jeho obyvatel. Neměli ani vši, jejich černé vlasy se třpytily jako lak, všichni je obdivovali. – Byla tam jedna cikánka – Anna Horvath, sloužila v úklidové četě a uměla krásně stlát postele. To bylo umění, kterému se ostatní nebyli schopni naučit; já taky ne. Ale Anna to uměla a často chodila do našeho bloku – když přišlo SS – aby nám hezky ustlala. [...]

Ano, je to pravda, existovali lidé – a k těm tenkrát Cikáni patřili – kteří byli vyloučeni ze společnosti. Podsovalo se jim všechno možné i nemožné. Každý se jim vyhýbal a to z nich udělalo děti ulice, dobrosrdečné děti, ochotné pomoci každému, kdo potřeboval pomoc.

Je to pravda, my [ženy z Ravensbrücku] jsme si naše Cikánky zamilovaly. Hodně se jich přece vůbec z lágru už nedostalo, nemohly přežít tuhle hroznou dobu a jak roztomilé děti mezi nimi byly, pořád na ně myslím. Moc mě těší a zároveň tísní, že jste mi všechno napsala tak, jak se to doopravdy stalo, a za to Vám mnohokrát děkuji. [...]

Vaše milovaná matka má alespoň jednu útěchu. Vy, její dcera, píšete tak rozumně, a proto si může být Vaše matka jistá, že Vám je určen lepší osud.

Pozdravujte prosím Vaši milou matku a řekněte jí, že bych jí bývala ráda pomohla, ale bohužel. [...] Byla jsem v lágru nejstarší v politickém bloku, říkali mi Rosl, Vaše matka si na mě určitě vzpomene, protože jsem byla známá u všech. [...]

Posílám tento dopis Vám, neboť Vy jste také pro Vaši matku psala veškeré dopisy a posílám taky něco Vám – brožuru o Ravensbrücku. Vaše matka bude jistě ráda, byla to strašná doba, my jsme ale byly všechny kamarádky a zůstaly jsme jimi dodnes, a tak se cítím Vaší milé matce velice zavázána. – Vám i Vaším všechno nejlepší a srdečné pozdravy – Vaše Rosa Jochmann.⁴⁸

Takhle tedy těmto „lidským“ politikům, Jochmannové i Kreiskému, svazovalo ruce veřejné mínění i postoj „společnosti uznaných obětí“. Částečně podlehl i běžným, internalizovaným

48 Dopis R. Jochmannové adresovaný R.M., 20. 4. 1977 (kopie ve vlastnictví autorky).

předsudkům a diskriminační praktiky tím sami prodloužili. Reálně praktikované bezpráví vůči celé, byť i malé skupině obyvatelstva, se nestalo předmětem veřejné diskuse. Existence „cikánského holocaustu“ bylo téma tabuizované, resp. téma zatím ukryté ve spisech archivů. „Cikáni“ byli tedy prozatím vyloučeni i ze sdružení bývalých vězňů koncentračních táborů.

Snahy dcery paní W. začaly vypadat zcela beznadějně. Nicméně se nikdy úplně nevzdala a zkoušela to stále znovu. Od konce osmdesátých let se jim začalo dostávat podpory i ze zahraničí. Malý okruh sympatizantů, aktivistů a dalších organizací zvětšily svůj nátlak, a prohloubily tak i dopad podaných žádostí. Od tohoto okamžiku se také podařilo zaznamenat mnohé úspěchy. K nim patří jednak přijetí rozhodující novely zákona o zaopatření pro oběti holocaustu z roku 1988 (za působení Alfreda Dallingerera coby ministra sociálních věcí) a dále založení prvních vlastních organizací. (Uznání autochtonních Romů jako šesté rakouské národnostní menšiny následovalo v prosinci 1993).⁴⁹

Tradice i zlomy: Cizost a její sociální konstrukce

Pro Rosu W. osobně se však pořád nic nezměnilo: jako cizinky bez státní příslušnosti se jí netýkaly změny zákonů ani zlepšení v postavení Romů. Dolnorakouská zemská vláda 6. února 1990 ohledně zjištění státní příslušnosti Rosy W. shledala, že jako domnělá příslušnice cikánského národa nikdy neměla rakouskou státní příslušnost – stejně jako nesezdaná matka jmenované a její dědeček... To proto, že podle tehdejších předpisů zákona o státní příslušnosti z roku 1863 a dalších příslušných ustanovení spolkového ministerstva vnitra, zejména dle výnosu ze dne 14. září 1888 „příslušníci národa Cikánů, kteří neusedle kočovali bez povolené živnosti, byli považováni za cizince a nesměli být přiděleni k žádné tuzemské obci. Z toho vyplývalo, že jim nikdy nebylo přiznáno právo trvalého pobytu a ani rakouská státní příslušnost.“⁵⁰

Předpokladem k přiznání statusu oběti nacistického pronásledování byla rakouská státní příslušnost, předpokladem jejího získání však byla zase trestní bezúhonnost. Kořeny těchto byrokratických a právních překážek, těchto funkčních mechanismů zmíněného bludného kruhu, sahaly zpět až do 19. století. Jak se v době počátku a rozvoje industrializace vytvářel moderní stát, byly osoby bez stálého bydliště a bez domovské příslušnosti v jejich denním životě stále více omezovány. Odpovídající zákony měly v zásadě za cíl „nepřízpůsobivé“ osoby

49 K uznání Romů v Rakousku resp. v jiných evropských zemích srv.: Informationen der Gesellschaft für Politische Aufklärung, Schwerpunkt „Roma“. Č. 5, Innsbruck/Vídeň, prosinec 1992; Thurner. Minderheiten. Jako pozn. č. 43.

50 Dopis kanceláře prezidenta Spolkové republiky Rakousko ze dne 17.7.1990.

disciplinovat a domestikovat, integrovat je do časového rytmu a systému industriální a výkonnostní společnosti. Toho bylo dosahováno „svobodnou“ dohodou, anebo též nuceně, podle právního postavení těchto osob, přičemž tato represivní „proticikánská“ opatření tehdejších úřadů je třeba chápat jako součást celkové politiky, namířené proti všem osobám bez stálého bydliště (tj. proti „Cikánům“ a osobám s „cikánskými“ zvyklostmi). Kočovní život coby následek sociálně-ekonomického vývoje evropské společnosti se sice neomezoval pouze na společenství Romů, nicméně snaha odborníků na výzkum ras, „cikanologů“ a kriminologů měla jednoznačně za cíl takovýto styl života prohlásit za vrozený stěhovavý pud, resp. pud nabytý v jejich pravlasti, severozápadní Indii.

Možnost k delšímu pobytu i k usídlení poskytovaly regionální a lokální společnosti pouze jednotlivcům nebo menším skupinám. Rozhodujícím momentem byl politicko-demografický vývoj či ekonomické zájmy. Nejžádanějšími (nebo „nejčastěji tolerovanými“) byli ti Romové, jejichž zboží a služby nepředstavovaly z hlediska místní ekonomiky konkurenci. Ale ani oni si nemohli být jisti před změnami nálad (a ekonomickými i politickými krizemi). Určitá část z nich přesto dosáhla privilegia státní příslušnosti, všichni ostatní však byli vystaveni permanentní snaze o jejich vyhoštění a prohlášení za cizince či osoby bez státní příslušnosti. Ke společenskému označování za „Cikány“ přitom docházelo ne(jen) na základě etnicko-kulturních faktorů, nýbrž především na základě společensko-ekonomických a politických kritérií: způsob života i národnost přitom hrály klíčovou roli.

Úvodem bylo „zestátnění veřejné moci na venkově“ (tedy zavedení četnictva v roce 1849), ve spojení s novým řádem a rozdělením kompetencí ve státě, s novou právní úpravou státní příslušnosti, živnostenského práva a pasového zákona. Tím byla vytvořena hustá síť – i kolem Romů.⁵¹ Jejich akční radius ještě více omezilo zavedení postrkového zákona (Schubgesetz) roku 1871, zároveň tak ale byly vytvořeny i alternativy ke kázním, donucovacím pracovním a polepšovným. Na základě postrkového zákona mohly být osoby vypovězeny do své domovské příslušné obce. Pokud neměly právo pobytu na tehdejším říšském území, následovalo jejich vyhoštění. V pozici člověka neoprávněného k pobytu se mohl ocitnout jak cizinec, tak i osoba bez státní příslušnosti.

Oba zákony (Vagabundage- a Schubgesetz) připadaly – navzdory možnosti širokého výkladu – orgánům výkonné moci málo efektivní. Proto byl v roce 1888 cíleně přijat další výnos, který byl na rozdíl od všech ostatních zaměřen pouze proti „Cikánům“, respektive měl být nástrojem „účinného a jednotného boje proti [této] zemské pohromě“.⁵² Doporučoval se

51 Haslinger, 1985: s. 14; resp. Tremel, 1966: s. 232.

52 Haslinger, 1985: s. 28 a násl.

v něm rigorózní postup vůči „všem potulujícím se nezaměstnaným Cikánům, tuzemcům či cizincům, vybaveným legitimací či nikoliv“ a jejich předvedení „podle zákona dne 24. května 1885 k trestnímu soudu coby tuláky.“⁵³ Tuzemci i další osoby s povolením k pobytu skončily pak v donucovacích zařízeních a polepšovnicích, pro osoby bez povolení k pobytu následovaly sankce stanovené postrkovým zákonem. Tyto zněly: odsun na státní hranici či směrem do příslušných zahraničních obcí anebo do přidělených obcí v tuzemsku („oktrojovaní bezdomovci“).

Teprve prostřednictvím těchto zákonů i jejich důslednou aplikací byl tzv. „cikánský problém“ vůbec vytvořen. Ač zpočátku Romové při administrativních reformách jako např. v případě pasového zákona – alespoň teoreticky – žádnou výjimku netvořili, převládal od začátku postoj nezapojovat je do základů státu i práva, nýbrž naopak všeobecně je vylučovat. O tom svědčí četné úpravy a pokusy o změnu stávajících předpisů v neprospěch Romů (lépe řečeno všech lidí považovaných za „Cikány“). Vydání osobních dokumentů „Cikánům“ navíc záleželo do velmi značné míry na osobním rozhodnutí příslušného úředníka. Navzdory „shora“ postupně vytvářenému nátlaku nevydával Romům ani cestovní doklady ani pracovní povolení postupovaly regionální a lokální úřady vůči Romům relativně „vstřícně“, především v případě povolování kočovné živnosti. Těmito průkazy úřady sice podporovaly snahu Romů o zachování kočovného života, současně je tím ovšem vzdalovaly – ač přechodně – od zbytku společnosti. Vydáním povolení kočovné živnosti se úřady vyhnuly násilí a ušetřily náklady na odsunutí, zároveň tak ale těmto lidem účinně zamezovaly v možnosti získání práva pobytu, neboť jejich „kladné“ rozhodnutí působilo proti novelizovanému zákonu o státním občanství, které bylo od roku 1896 možno získat na základě desetiletého pobytu v příslušné obci.⁵⁴

Od začátku 19. století až do doby nacismu v přístupu vůči „Cikánům“ všeobecně a systematicky dominoval trend k jejich vyhošťování a odsouvání. Předpisy a úpravy výjimek, které byly přitom vytvářeny a částečně si často i odporovaly, měly za důsledek nárůst proticikánských nálad i radikalizaci proticikánské politiky v meziválečné době, jež přímo vyústily do ještě brutálnější nacistické perzekuce. Při přechodu do první republiky měla jen malá část Romů povolení k pobytu v rakouském státě a tím pádem i rakouskou státní příslušnost. Z ostatních se stali cizinci či osoby bez státní příslušnosti. Do postavení osob s omezenými právy se tak později snadno dostali i ti, kteří přežili nacistické perzekuce. Pro ně z této situace nebylo úniku.

53 Haslinger, 1985: s. 35 a násl.

54 Zákon z 5. prosince 1896, Říšská sbírka zákonů (RGL.) č. 222, čl. 1, §2, srov. Haslinger, 1985.

Poznámka na závěr

Je nutné zmínit, že ke změně statusu paní W. nakonec přeci jen došlo. V roce 1990 byl nalezen dokument, z kterého zcela zjevně vyplývalo, že dědeček žadatelky byl Rakušan. Mimoto tato nově odhalená fakta postavila celou rodinu do „lepšího světla“. Akta a dopisy z Tyrolského zemského archivu totiž doložily, že dědeček paní W. „byl v roce 1914 profesorem na vyšší obchodní škole a ředitelem umělecké školy v Lodži. Proto se domníváme, že nebyl cizincem.“ Vzhledem k těmto novým faktům doporučila prezidentská kancelář Dolnorakouské zemské vlády její žádost o udělení státní příslušnosti k přehodnocení.⁵⁵

Po mnohaletém snažení tedy celý příběh vyústil pozitivně. Ironií osudu byla paní W. tato milost udělena v době prezidentství Kurta Waldheima. Na tomto místě nelze zmínit také skutečnost, že do čela hnutí „Za Rosu W.“ se postavil vedoucí úředník tehdejší prezidentské kanceláře.

Dne 21. února 1992 obdržela Rosa W. rakouské občanství. Toto uznání však nezískala zcela bezplatně, jednalo se spíš o jakýsi obchod, který paní W. přišel na 10.000 šilinků. Zároveň ale konečně získala odškodnění za dobu nuceně strávenou v koncentračním táboře (celých 45.000 šilinků!) a navíc právo na měsíční důchod.

Nečekaná pomoc se tak dostala i jejímu dospělému synovi, který byl do té doby rovněž osobou bez státní příslušnosti. Současně s Rosou W. byl v únoru 1992 prohlášen rakouským státním občanem. Její dcera získala rakouský pas již dříve, na základě uzavření manželství s rakouským gádžem (ne-“Cikánem“).⁵⁶

Z němčiny přeložili Jan Švimberský a Filip Jirouš

ao. Univ.-Prof. Dr. Erika Thurner je politoložkou Institutu politologie na Fakultě politologie a sociologie Univerzity v Innsbrucku. Email: erika.thurner@uibk.ac.at

55 Dopis kanceláře prezidenta Spolkové republiky Rakousko, jako pozn. č. 49; resp. žádost o udělení milosti, sepsaná panem Sypalem, jako pozn. č. 6.

56 Sdělení R. M., únor 1992.

Bibliografie

- Informationen der Gesellschaft für Politische Aufklärung*. Schwerpunkt „Roma“. č. 5, 12/1992. Innsbruck/Wien.
- Prinzip Hoffnung. Linz zwischen Befreiung und Freiheit*. Katalog des Stadtmuseums Linz – Nordico. č. 60, Linz 1995.
- Zákon z 5. prosince 1896. Říšská sbírka zákonů (RGI.) č. 222, čl. 1, §2.
- HASLINGER, Michaela. 1985. *Rom heißt Mensch. Zur Geschichte des ‚geschichtslosen Zigeunervolkes‘ in der Steiermark (1850–1938)*. Disertační práce. Geisteswissenschaftliche Fakultät der Universität Graz.
- KATZINGER, Willibald. 1995. Die zweigeteilte Stadt: Im Norden Urfahr. In: *Prinzip Hoffnung. Linz zwischen Befreiung und Freiheit*. Katalog des Stadtmuseums Linz – Nordico. č. 60, Linz.
- KEPPLINGER, Brigitte. 1988. Aspekte nationalsozialistischer Herrschaft in Oberösterreich. In: Talós Emmerich, Hanisch Ernst, Neugebauer Wolfgang (eds.). 1988. *NS-Herrschaft in Österreich 1938–1945*. Wien.
- LACKNER, Helmut. 1987. Von der Gartenstadt zur Barackenstadt und retour. Die Linzer Barackenlager des Zweiten Weltkrieges bis zu ihrer Auflösung. In: *HistJbL*. 1986 (1987).
- MICHAEL, John. 1995. Displaced Persons in Linz. In: *Prinzip Hoffnung. Linz zwischen Befreiung und Freiheit*. Katalog des Stadtmuseums Linz – Nordico, č. 60, Linz.
- RIEGER, Barbara. 1997. *Roma und Sinti in Österreich nach 1945. Die Ausgrenzung einer Minderheit als gesellschaftlicher Prozeß*. Disertační práce. Geisteswissenschaftliche Fakultät der Universität Wien.
- SLAPNICKA, Harry. 1995. Erste Raststätte auf der Weiterwanderung; Eingliederung in Österreich. In: *Prinzip Hoffnung. Linz zwischen Befreiung und Freiheit*. Katalog des Stadtmuseums Linz – Nordico. č. 60, Linz.
- STERN, Adina. 1995. Nur weg von Österreich. In: *Prinzip Hoffnung. Linz zwischen Befreiung und Freiheit*. Katalog des Stadtmuseums Linz – Nordico, č. 60, Linz.
- THURNER, Erika. 1983. Nationalsozialismus und Zigeuner in Österreich. In: Weinzierl Erika, Hanisch Ernst, Stuhlpfarrer Karl. (eds.) 1983. *Veröffentlichungen zur Zeitgeschichte 2*. Wien/Salzburg.
- THURNER, Erika. 1993. Sinti- und Romafrauen: Die Ambivalenz des Ethnischen. In: WIDEE/Wissenschaftlerinnen in der Europäischen Ethnologie (eds.) 1993. *Nabe Fremde, fremde Nähe. Frauen forschen zu Ethnos, Kultur, Geschlecht*. Wien.
- THURNER, Erika. 1994. Ein Zigeunerleben. In: Heinschink Mozes R., Hemetek Ursula (eds.). *Roma – das unbekannte Volk*. Wien/Köln am R./Weimer.

- THURNER, Erika. 1996. Ein Kapitel Stadtgeschichte: „Zigeuner“ in Linz. In: Mayrhofer F., Schuster W. (eds.) 1996. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1995*. Linz.
- THURNER, Erika. (v tisku) Minderheiten und Europapolitik. Ein Vergleich der wichtigsten Trends. In: *Europa-Ethnica*, zvláštní svazek.
- TREMEL, Ferdinand. 1966. *Land an der Grenze*. Graz.
- WINTER, Rosa. 1987. Soviel wie eine Asche. In: Berger Karin, Holzinger Elisabeth, Podgornik Lotte, Trallori Lisbeth N. (eds.) *Ich geb Dir einen Mantel, daß Du ihn noch in Freiheit tragen kannst. Widerstehen im KZ. Österreichische Frauen erzählen*. Wien.

Korespondence

- Dopis kanceláře prezidenta Spolkové republiky Rakousko ze dne 17.7.1990. (originál ve vlastnictví žadatelky).
- Dopis R. Jochmannové adresovaný R.M. ze dne 20.4.1977 (kopie ve vlastnictví autorky).
- Dopis Rosy W. Ministerstvu práce a sociálních věcí ze dne 2.2.1990, Vídeň. (kopie ve vlastnictví autorky).
- Přihlašovací list místní obce Linec na Dunaji, 1945 a násl., Archiv města Lince.
- Úřední rozhodnutí ze dne 31.7.1990 (originál ve vlastnictví žadatelky).
- Žádost o udělení milosti pro paní Rosu W. ze dne 14.3.1990, sepsaná panem dr. Klausem Sy-palem, Vídeň.

Nahrávky

- Interview s matkou i dcerou (neformální rozhovory a magnetofonové záznamy) z časového období 1988–1999.
- Nesestříhané záznamy k videofilmu: HUBER Norbert, PESECKAS Hermann, THURNER, Erika. 1985. *Die Zeit heilt keine Wunden. Begegnung mit Zigeunern in Österreich*. Salzburg.
- Magnetofonové záznamy životopisných interview s R.W. ze dne 3.3.1991 a M.G. ze dne 20.9.1992; resp. ze dne 25.11.1995 (ve vlastnictví autorky).

Summary

Stateless (almost) until the End of Their Life

In the 19th century the Austro-Hungarian monarchy passed a list of individual laws that excluded „Gypsies“ from society. These travelers were defined as people „without a domicile“ and became foreigners without a land and without any rights. After the rise of the Austrian Republic they were promised through the federal constitution, valid

from 1920, an equal opportunity to earn federal citizenship. In reality, however, only a small part of the Burgenland Roma who were already settled were affected. The so-called „traveling Gypsies“ remained „foreigners or stateless.“

Although 45 years have already passed since the end of World War II and the ending of Nazi barbarism, the Roma, who were racially persecuted and categorized as „Gypsies,“ have still not managed to reach an equal position in the majority society, to say nothing of full integration into it. In her paper, the author is particularly interested in the link-up to tradition which enabled the denial of Austrian citizenship to Romani applicants. She penetrates the role of xenophobic opposition to the Roma as well as strong economic interests.

The author chooses the case of Rosa W. and her family to illustrate the strategy of the Austrian state which enabled her to be denied her civil rights. This Austrian woman of the Sinti group tried to achieve (in the form of modest security) a better position in her old age. The author shows how the mechanisms of discrimination continued even under democratic „modern“ conditions.

In the years 1939–1945, still as a young girl, Rosa W. was imprisoned in the Nazi „Gypsy“ camp in Salzburg-Maxglan, in the women's concentration camp in Ravensbruck and finally also in the concentration camp in Bergen-Belsen. She did not have Austrian citizenship despite the fact that she was born in Upper Austria and her parents lived their whole lives mainly in Austria. She requested some sort of financial compensation in consideration of the suffering she experienced during Nazism (imprisonment, illness, the murder of her whole family).

She first applied for a pension on February 2, 1990, to the Austrian Federation of the Ministry of Work and Social Affairs. On July 31, 1990, her request was denied through the „decision of the Austrian Republic“ because she was not a citizen of the Austrian Federal Republic. She would have had to have permanent residence before March 13, 1939. Besides, her documents did not establish exactly how long she had spent in the camps.

The family of Mrs. Rosa W. had lived and traveled, like the majority of the traveling Sinti before 1938, around Southern Germany and Austria. They did not have German or Austrian citizenship. After her return from the camps, Mrs. W. lived mainly in Austria. The fact that she was born in Austria, that she spent almost all of her life there and despite the fact that she was given stateless status did not seem to have „special relevance.“

During the past roughly ten years, there has been more „tolerance“ and willingness to recognize the Romani society, but one apparently unsurpassable hurdle remained. If a person is not a holder of citizenship, there cannot exist legal equality.

The author tells about Mrs. W.'s life in the camps, her escape, her settling after the war in Linz, her meeting her husband, Arthur S. and her life with him and their children. Rosa W. and Arthur S. had no documents to confirm their stays in concentration camps. Like many other prisoners, they had escaped from fear of an uncertain end without letters of discharge. Any personal documents were taken from them during the persecution and internment and they were lost and never returned. A person's existence and identity was doubted if there was no proof in black and white of his/her existence. When they applied for commercial licenses they were shut out, not because they were stateless, though, but also because non-Roma worried about the competition from the Roma (i.e., Roma and Sinti).

As Rosa W. and Arthur S. got older and many of their endeavors to make a living had failed, and as they became affected by health problems begun in the camps, they were still not considered victims of Nazi fascism and did not get any help or support, let alone recognition and protection as members of an ethnic minority. They were stateless and therefore had no rights.

Their daughter, who, unlike her mother, could read and write, began searching for her own roots. She wanted to prove that her mother was entitled to citizenship. But she also wanted to fulfill her dream of being permitted to

cross the state border. People without citizenship had no rights, including the right to have a passport. Trips abroad, mainly to visit relatives outside of Austria, had to be postponed from year to year.

Mrs. W. had other problems besides those of ageing. Her husband took on a second wife and Mrs. W. had to share life with her and more children. Worry about her own ability to have enough money to live pressed on her soul and body more and more. All her hopes were concentrated on her daughter.

In the 70s both women began their almost hopeless fight with the authorities. They first addressed a letter to Rosa Jochmann, a fighter for freedom and antifascism, who had survived the Ravensbruck concentration camp and helped „forgotten“ victims who had survived the camps. Rosa Jochmann was a representative in the government of the sympathetic Jewish chancellor Bruno Kreisky.

The reply Rosa Jochmann wrote to them touched Mrs. W., who was proud to have received it, but it was a letter of refusal:

„I was deeply touched when reading your tragic letter and did not doubt for a second that your beloved mother was in Ravensbruck. I wanted to help with recognition of her status, but it was not possible. Although we fought so hard for recognition we were unable to achieve it. [...] We loved all the Gypsies in the camp because they were [...] very handy and hard working. Even the supervisors loved the Gypsies. They were at first in block 6 and there was no block cleaner than the Gypsy block. [...] It is true that we women from Ravensbruck loved our Gypsies. [...]

Your dear mother has at least one comfort. You are her daughter; you write so reasonably and therefore your mother must be sure that you will have a better fate. [...] Please greet your dear mother and tell her that I would have liked to help her, but unfortunately.“

The daughter did not give up. From the end of the 1980s, the mother and daughter got support from the outside. Small groups of sympathizers, activists and organizations increased the pressure. A new law was passed to procure help for victims of the Holocaust in 1988 and a first organization of their own was founded. But for Rosa W., nothing changed. She remained a stateless foreigner.

The story of Rosa W. has a happy ending. In 1990 a document was found which proved that her grandfather had been an Austrian. Letters and papers showed that he had been a professor in a commercial college and director of an art school in Lodz. In view of these new facts, the president's office of the Lower Austrian government recommended a revision and reevaluation of the application for citizenship.

On February 21, 1992, Rosa W. obtained her Austrian citizenship. This recognition, however, was not completely free; she somehow lost 10,000 schillings in some sort of negotiations. At the same time, at least, she received compensation for her time in the camps (45,000 schillings) in addition to a monthly pension.

An unforeseen advantage was that her grown son, who, until that time, had also been stateless, became a citizen in February 1992. The daughter obtained her Austrian passport earlier because she married an Austrian „gadjo“ (non-Rom).

Valerie Levy

Romano džaniben – řilaj 2009

Časopis romistických studiř

Tento řasopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Publikace byla financována hlavnřím městem Praha z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menřin na územř hl. m. Prahy pro rok 2009.

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětř holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondřřčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
řřfredaktorka: Jana Kramářová
Vřkonnř redaktori: Lada Viková, Helena Sadřlková a Peter Wagner
Technická redaktorka: Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Viktor Elřřík, Ph.D.; PhDr. Jana Horvážhová; PhDr. Arne B. Mann, CSc.;
Mgr. Helena Sadřlková; Mgr. Lada Viková; Dipl.-Phys. Peter Wagner; PhDr. Renata Weinerová

Odborná poradnř a konzultační skupina:

Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs; PhDr. PaedDr. Karol Janas, Ph.D.; Mgr. et Mgr. Petr Lhotka;
Mgr. Marta Mikluřřaková; Mgr. Kamila Mrážková; prof. Ctřbor Nečas, Doc. PhDr. Jiřř Nekvapil, CSc.

Sazba: Petr Teichman
Obálka: Daniela Kramerová s použitřm fotografiř sbřrkovřch předmětů
z Fondu textilu Muzea romské kultury
Tisk: PBtisk, Přřbram
Produkci zajiřřřuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 160 Kř
Roční předplatné: 320 Kř (včetně pořřtovného a balného)
ISSN 1210-8545

Evidenční říslo podle tiskovřho zákona: MK řR E 6882
Nevyřřádané rukopisy a fotografie se nevracejř. Obsah zveřřejněných polemických článků
nemusř být totožný se stanoviskem redakce. Podávánř novinovřch zásilek povoleno
Ředitelstvřm pořř Praha ř.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.